

Завгородня Олена Василівна
доктор психологічних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

**ТВОРЧА СПАДЩИНА Г.О. БАЛЛА В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ
РОЗДРОБЛЕНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ**

Анотація. Окреслено характеристики творчої спадщини Г.О. Балла, які свідчать про її суголосність сучасним загальнонауковим тенденціям, запитам розвитку психології, а також про перспективність ідей ученого як основи пошуку шляхів подолання роздробленості психологічного знання.

Ключові слова: Г.О. Балл; рефлексія, категорія особистості, раціо-гуманістична методологічна орієнтація, інтегративно-особистісний підхід, фасилітація інтеграційних процесів, перспектива розвитку.

Аннотация. Определены характеристики творческого наследия Г.А. Балла, свидетельствующие о его созвучности общенаучным тенденциям, запросам современной психологии, а также о перспективности идей ученого как основы поиска путей преодоления раздробленности психологического знания.

Ключевые слова: Г.А. Балл; рефлексия, категория личности, рацио-гуманистическая методологическая ориентация, интегративно-личностный подход, фасилитация интеграционных процессов, перспектива развития.

Annotation. The characteristics of G.O. Ball creative heritage are outlined, that testify to its consonance with general scientific tendencies, with the demands of modern psychology, as well as the prospects of the scientist's ideas as the basis for searching for ways to overcome the fragmentation of psychological knowledge are determined.

Keywords: Georgy Ball, reflection, category of personality, ratio-humanistic methodological orientation, integrative-personality approach, facilitation of the integration processes, perspective of development.

Сучасна пізнавальна ситуація акцентує проблему подолання роздробленості психологічного знання, пошуку засад для цілісного його бачення, фасилітації інтеграційних процесів, поєднання здобутків минулого і сьогодення психології. Серед нерозв'язаних проблем – розрив між теоретичними пошуками та психологічною практикою; порушення спадкоємності пізнання; роздробленість психологічного знання [6 та ін.], що стає перепорою для його подальшого розвитку та використання. Пошук шляхів запобігання подальшій роздробленості психологічного знання та опрацювання варіантів його інтеграції видається актуальним завданням сучасності. Одним із способів бачення

проблеми інтеграції психологічного знання є розроблена Г.О. Баллом раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства, яка поєднує обстоювання гуманістичних цінностей зі спиранням на здобутки інтелектуальної культури, з ідеями зростання значущості чинників культури, трансдисциплінарності, епістемології складних явищ, Про суголосність наукової творчості Г.О. Балла викликам часу, загальнонауковим тенденціям та запитам сучасної психології свідчать такі її характеристики: людинознавча, гуманістична, етична спрямованість (суголосність антропологічному повороту); спирання на цінності добра, істини, гармонії, цілісності, розуму, культури і водночас прагнення до раціогуманістичного перепрочитання та нового осмислення відповідних філософських та трансдисциплінарних категорій; конструктивна ревізія категорії раціональності (через застосування до її розуміння широкого узагальнювального підходу, що передбачає якнайширше трактування категорії з внутрішньою диференціацією, виокремленням рівнів, типів), протистояння раціо-знецінювальним тенденціям, властивим, зокрема, частині гуманістично орієнтованих психологів, пристрасне обстоювання «честі розуму», з врахуванням ідей деконструктивістів та розчарувань гуманістів; діалогізм, медіаційні настановлення, виокремлення діалогічних універсалій; інтегративні настановлення, пошук фасилітативних та об'єднувальних моделей, медіаторів, що полегшують взаємодію, розуміння іншої відмінної позиції (суголосність перекладацькому повороту); здійснення Г.О. Баллом історико-психологічних розвідок з особливим інтересом до недооцінених вчених з незалежною щодо панівного на їхній час «наукового канону» позицією та ідей цих вчених, які сприймалися як маргінальні, а насправді випереджали свій час, і є наразі актуальними (осмислення прихованих та маргінальних течій в розвитку знання); звертання до категорії особистості (інтегративно-особистісний підхід) як стрижневої та об'єднувальної в контексті трансдисциплінарності наукового пошуку.

Вчений здійснював значну працю з упорядкування категорійно-термінологічного апарату психології, наполягав на необхідності чіткості наукової мови; вважав, що саме теорії, побудовані з логічно релевантних понять, можуть бути покладені в основу процедур емпіричного дослідження, бути основою достовірних результатів [1]. Проте Г.О. Балл відзначав, що в гуманітарній галузі, з огляду на складність й суперечливість досліджуваних об'єктів, виконання цієї вимоги нашоується на великі труднощі [2]. Вчений вважав, що стратегією успішного пізнання надскладних об'єктів є побудова мережі чітких понять в їх співвіднесенні з психічною реальністю, опрацюванням складних колізій внутрішнього світу людини. Одним з провідних аспектів роботи Г.О. Балла з упорядкування категорійно-термінологічного апарату психології було уточнення статусу низки трансдисциплінарних категорій (істина, правда, добро, культура, гармонія, особистість, розум та ін.). Щодо багатьох з цих категорій Г.О. Балл вважав доцільним вищезгаданий узагальнювальний підхід – якнайширше трактування, порівняно з розрізнявальним підходом.

Хотілось би сказати про ще один важливий творчий проект ученого. Крім зазначеного вище, Г.О. Балл запропонував інтегративно-особистісний підхід до розуміння особистості й загалом психічних феноменів, оскільки усвідомлював, що розрізненість психологічного знання, зокрема про особистість, стає перепорою його розвитку. Інтегративність учений трактував у двох основних аспектах. „По-перше, йдеться про аспект методологічний, або, можна сказати, гносеологічний, – тобто про інтеграцію конструктивних складових концепцій..., що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. По-друге, береться до уваги онтологічний аспект інтегративності, тобто орієнтація на цілісного людського індивіда, на досягнення гармонійної єдності його соматичних, психічних і духовних властивостей” [3, с.26]. Інтегративно-особистісний підхід Г.О. Балл вважав значущим не лише у персонології, але й для всієї психологічної науки внаслідок стрижневого значення категорії

особистості. Щодо категорії особистості Г.О. Балл обґрунтував доцільність широкого трактування: «Ціннісним засадам гуманістично налаштованої психології відповідає якнайширше трактування поняття особистості (з одночасним виокремленням різних типів особистості, стадій її становлення та рівнів досягнутого розвитку); з цих позицій, люди не діляться на тих, хто є особистістю, і тих, хто не є нею, шлях до особистісного зростання (з урахуванням індивідуальних особливостей і водночас з орієнтацією на особистісний ідеал, яскраво репрезентований у житті й діяльності багатьох видатних людей) визнається принципово відкритим для кожної людини, а надання допомоги у рухові цим шляхом – чи не головним обов'язком психолога» [3, с.32]. Пошук шляхів запобігання подальшій роздробленості психологічного знання та опрацювання варіантів його цілеспрямованої інтеграції Г.О. Балл вважав нагальним завданням сучасності. Водночас він усвідомлював труднощі цього проекту, зокрема зумовлені поліваріантністю пізнання предмету психологічного дослідження; роллю суб'єктивних преференцій та настановлень дослідника; наявністю суб'єктивних якостей у тих, кого досліджують; необхідністю узгодження результатів застосування дослідницьких методів різного ступеня об'єктивності. Раціогуманістичний підхід Г.О. Балла передбачає можливість залучення мови точних наук для опису надскладних об'єктів гуманітарних наук. Зокрема, вчений вважав, що ефективними медіаторами взаємодії природничо-наукової і гуманітарної традицій у людинознавстві можуть бути системні репрезентації. У філософському обґрунтуванні їхнього застосування він виходив з того, що наукове пізнання наявних у світі (онтологічних) об'єктів здійснюється через відповідні їм епістемологічні об'єкти. У межах науки їх можна ототожнити з предметами дослідження, сконструйованими як системи, тобто такі множини компонентів, що перебувають одне з одним у певних відношеннях [5].

В рамках раціогуманістичного підходу Г.О. Балл окреслив дослідницький інструментарій, аналітичні прийоми, що створюють у сукупності можливості

фасилітації різнорівневої інтеграції людинознавчого знання. Ученим розроблено систему методологічних принципів і дослідницьких настановлень, спрямованих на різнобічний аналіз широкого класу взаємопов'язаних феноменів людинознавства в полі «людина – природа – культура». Зазначений підхід дає змогу виявити і проаналізувати різні дослідницькі традиції, маловідомі концепції, осмислити важливі здобутки людинознавства в смисловому полі психології, створює можливості методологічного перекладу філософсько-гуманітарного дискурсу на мову психологічної науки, може бути плідним на різних методологічних рівнях як інструментарій для інтеграції психологічного знання.

На основі праць Г.О. Балла, розвитку його думок нами сформульовано низку принципів фасилітації інтеграційних процесів в психології:

- екологічності постановки інтеграційних завдань, врахування внутрішніх потреб розвитку науки, стихійних явних та латентних течій інтеграції;
- якнайширшого визначення об'єкта дослідження (з перспективою виокремлення різних типів його функціонування, стадій розвитку, характеристик акме);
- різноракурсності дослідження, гнучкої множинної оптики;
- використання різних форм системного аналізу як щодо об'єкта дослідження, так і щодо провідних підходів до його розуміння
- звернення до категорії особистості як стрижневої в психології, в її зв'язках з іншими категоріями; використання медіаційних можливостей широкого трактування особистості, зокрема в контексті подолання розриву між теоретичними пошуками та психологічною практикою;
- поліфокусованого рефлексивного аналізу об'єкта в просторі його дослідження, різнорівневості рефлексії, зокрема, суб'єктивності

дослідницької позиції, ролі психологічних захистів суб'єкта дослідження, культурального контексту тощо.

Ми окреслили лише побіжно можливі принципи фасилітації інтеграційних процесів а психології, які мають бути розширені і технологічно конкретизовані стосовно різних проблем. З огляду на сказане, вважаємо доцільним звертання до творчої спадщини Г.О. Балла, яка може бути перспективною основою для подолання роздробленості психологічного знання, для творення нового бачення спільного простору різних теорій, дослідницьких підходів та традицій в осмисленні актуальних психологічних проблем.

Література:

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – Рівне: Видав. Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Балл Г.А. Психология в раціогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.А. Балл. – К.: Изд. «Основа».-2006. – 480с.
3. Балл Г.О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування основних понять/ Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 25-53.
4. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: наукове видання (ред. В.О. Медінцев) / Г.О. Балл. – К.: Видавництво ПП «СКД», 2017. – 204 с.
5. Балл Г.А. Теоретико-множественный метод описания процессов и его применение в психологии / Г.А.Балл, В.А.Мединцев. – К.: 2016.
6. Юревич А.В. Системный кризис в психологии / А.В. Юревич // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 3 – 12.

Зливков Валерій Лаврентійович

кандидат психологічних наук, доцент
завідувач лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
vzlivkov@gmail.com

ПРОАКТИВНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ВИСОКОЕФЕКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У даній статті розглянуто поняття проактивності як властивості особистості, так і характеристики її поведінки, проаналізовано особливості його використання у логотерапії, гуманістичній психології і психології управління, окреслено зв'язок проактивності із автентичністю особистості.

Ключові слова: проактивна особистість, проактивна поведінка, автентичність, інтернальність, ефективність діяльності.